

S. A. Kulikowa

**Samookreślenie zawodowe uczniów
klas starszych w warunkach rynku
pracy**

Nauczyciel i Szkoła 3-4 (12-13), 76-82

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

S.A. Kulikowa

Samookreślenie zawodowe uczniów klas starszych w warunkach rynku pracy

W artykule zostały zaprezentowane wyniki eksperymentalnych badań cech szczególnych i czynników samookreślenia zawodowego uczniów klas starszych w warunkach stosunków rynkowych przy pomocy specjalnie opracowanej ankiety: „Wybieram zawód”. Zagadnienie przygotowania dorastającego pokolenia do samookreślenia zawodowego staje się coraz bardziej istotne zarówno dla społeczeństwa, jak i dla osobowości. Jest to uwarunkowane w pierwszej kolejności cechami szczególnymi tego okresu, który przeżywa dzisiaj nasze państwo. Poprzednie orientacje zawodowe i moralno-wartościowe obecnie już nie są odpowiednie do realiów życia współczesnego, a nowe wartości jeszcze znajdują się w stadium powolnego kształtowania. To prowadzi do dezorientacji nie tylko uczniów klas starszych i ich rodziców, ale również nauczycieli, psychologów, konsultantów zawodowych, którzy usiłują pomóc uczniom w samookreśleniu zawodowym. Drugi, nie mniej istotny moment, który ma wpływ na aktualizację problemu przygotowania uczniów klas starszych do samookreślenia zawodowego — to pojawienie się na rynku siły roboczej. Rynek warunkuje wysoką dynamikę popytu na te lub inne zawody, co z kolei wymaga rozwoju takich cech przyszłego pracownika, jak zdolność doskonalenia się zawodowego, gotowość przejścia na inny rodzaj działalności, bycia mobilnym zawodowo, umiejętności adekwatnej oceny sytuacji życiowej i własnych możliwości, odpowiedzialność za własne decyzje i uczynki. Zdolność osobowości do świadomego i samodzielnego samookreślania staje się jednym z decydujących warunków jej sukcesu życiowego.

Analiza literatury psychologiczno-pedagogicznej dotyczącej zagadnień samookreślenia zawodowego pozwala wyróżnić kilka podstawowych kierunków jej badania.

Zagadnienie samookreślenia zawodowego jest rozpatrywane w kontekście poznania drogi życiowej człowieka (1; 5; 11). Podstawowa przewaga tego kierunku polega na tym, że proces samookreślenia jest badany w nierozzerwalnym związku z analizą uwarunkowania socjalnego danego procesu. Jest to niezbędny warunek wstępny do całościowego i adekwatnego rozumienia psychologicznych

cech szczególnych samookreślenia zawodowego osobowości na różnych etapach jej rozwoju.

Problem samookreślenia zawodowego jest analizowany w związku z badaniem związanych z wiekiem prawidłowości kształtowania osobowości uczniów klas starszych (2; 4). „Najbardziej istotna cecha szczególna rozwoju psychicznego we wczesnej młodości polega na tym, że nowa sytuacja rozwoju... wywołuje kształtowanie nowej i centralnej dla tego wieku potrzeby duchowej — potrzeby własnego samookreślenia życiowego (przede wszystkim zawodowego)” (14, s. 13).

Badania samookreślenia zawodowego w zakresie opracowania zagadnienia kształtowania człowieka jako podmiotu działalności zawodowej doprowadziło do wniosku o konieczności kompetentnego kierowania pedagogicznego tym procesem (7; 13).

Przez szereg autorów samookreślenie zawodowe jest rozpatrywane jako nieodłączny i sensowny komponent zawodowego kształtowania osobowości. W danym przypadku samookreślenie zawodowe jest, z jednej strony, najbardziej istotnym komponentem rozwoju zawodowego człowieka, a z innej — kryterium jednego z etapów tego procesu (8; 9).

Poczyniono próby przeanalizowania samookreślenia zawodowego w perspektywie kulturalno-historycznej. Przy tym powstanie zagadnienia samookreślenia zawodowego wiąże się z pojawieniem się przed znaczną ilością ludzi realnego problemu swobody wyboru (10).

Należy zauważyć, że jedną z istotnych cech szczególnych współczesnych badań samookreślenia zawodowego jest rozumienie go jako procesu, którego nie można ograniczać ramkami pojedynczego aktu wyboru zawodu i który jest istotą ogólnego rozwoju osobowości (M.R. Ginsburg, E.O. Klimow, M.S. Priażnikow, P.A. Szawir, W.J. Szegurova i inni). Zdaniem E.O. Klimowa „samookreślenie zawodowe” należy pojmować w postaci ogólnej, jako działalność człowieka, która przyjmuje tę lub inną treść w zależności od etapu jej rozwoju jako podmiotu pracy (7, 40). „To nie jest pojedyncza czynność, a trwałe, wieloletni proces...” (7, 93).

M.S. Priażnikow podkreśla nierozzerwalny związek samookreślenia zawodowego z samorealizacją człowieka w innych sferach życia. Sensem samookreślenia zawodowego jego zdaniem „jest samodzielne i świadome odnajdywanie sensu pracy, którą wybiera się lub którą już się wykonuje, i całej działalności życiowej w konkretnej sytuacji socjalno-historycznej (socjalno-ekonomicznej), a także odnajdywanie sensu w samym procesie samookreślenia” (10, 65).

Zdaniem M.R. Ginsburga samookreślenie zawodowe w wieku młodzieżowym jest niezbędnym elementem samookreślenia osobowościowego, ale nie wyczerpuje go. Za istotny moment samookreślenia M.R. Ginsburg uważa jego zorientowanie ku przyszłości, przy czym można wyróżnić dwa rodzaje przyszłości

— myślową i czasową. Wybór zawodu charakteryzuje przyszłość myślową i w rzeczywistości oznacza projektowanie określonej pozycji socjalnej (3).

Zgadamy się z pojmowaniem samookreślenia jako istotnej strony ogólnego rozwoju osobowości i rozpatrujemy go jako stabilny proces podejmowania decyzji, przy pomocy którego osobowość kształtuje i optymalizuje bilans swych przewag i skłonności, z jednej strony, i potrzeb rynku pracy w kadrach — z drugiej. U podstaw tego procesu leży analiza informacji na temat treści różnych zawodów, ich wymagań i możliwości, odpowiednich do tych wymagań. Najbardziej intensywnie proces ten przebiega w stadium wyboru zawodu. Zadaniem naszego badania jest poznanie samookreślenia zawodowego uczniów klas starszych. Uwzględniając cechy szczególne tego wieku stosujemy pojęcia „samookreślenie zawodowe” i „wybór zawodu” w danym przypadku jako synonimy, ale w ogóle samookreślenie zawodowe jest postrzegane przez nas jako proces, a wybór zawodu jako wynik tego procesu na określonym etapie rozwoju osobowości.

Na treść samookreślenia zawodowego osobowości, w której jest odzwierciedlona jego aktywność, składają się procesy samopoznania, samooceny i samorozwoju. Sytuacja samookreślenia zawodowego składa się z kompleksu warunków – ograniczeń, które ograniczają swobodę wyboru zawodu i są świadomie brane pod uwagę przez uczniów, a również warunków, które podlegają przekształceniu w procesie aktywnej działalności ucznia w okresie samookreślenia zawodowego (3).

Aktywność osobowości w procesie wyboru zawodu jest skierowana na uzyskanie znaczącego z punktu widzenia socjalnego i osobowościowego wyniku — podjęcia decyzji o wyborze konkretnego zawodu. Jest to przemyślana i świadoma działalność uczniów klas starszych, która zawiera kształtowanie celu wyboru zawodu, dobór niezbędnej informacji w celu podjęcia decyzji, omówienia wariantów decyzji, wybór najbardziej racjonalnej alternatywy i jej realizacji. Otóż, z tego punktu widzenia samookreślenie zawodowe można rozpatrywać jako wybór zawodu z kilku możliwości (wariantów wyboru), odpowiednio do zainteresowań, skłonności, możliwości osobowości i potrzeb rynku pracy.

W celu zbadania cech szczególnych i czynników samookreślenia zawodowego uczniów klas starszych została opracowana przez nas ankieta: „Wybieram zawód”. W ankiecie wykorzystano pytania, które były skierowane na konkretyzację cech szczególnych samookreślenia zawodowego uczniów i pytania o charakterze filtrującym, które były przeznaczone dla odsiewu niekompetentnych odpowiedzi. W pierwszych trzech pytaniach uczniom klas starszych proponuje się odpowiedzieć, czy już zdecydowali, jaki zawód wybrać i czy są pewni swojego wyboru. Czwarte pytanie miało na celu wyjaśnić, które zawody obecnie są prestiżowe dla uczniów klas starszych. W odpowiedziach na pytanie piąte i szóste uczeń klas starszych wskazuje dziedzinę działalności zawodowej, w której chciałby praco-

wać i zaznacza, co wie na temat obranego zawodu. Pytanie siódme proponuje uczniowi odkryć pociągające strony obranego zawodu. Pytania ósme i dziewiąte są skierowane na określenie czynników, które mają wpływ na samookreślenie zawodowe, i sposobów opanowania zawodu, który został wybrany. Pozostałe pytania ujawniają trudności w samookreśleniu zawodowym uczniów klas starszych i rodzaj pomocy, która jest im potrzebna przy wyborze zawodu. Należy zaznaczyć, że już samo wypełnienie ankiety aktywizuje przygotowanie uczniów klas starszych do samookreślenia zawodowego. Uczeń, wypełniając ankietę, jest zmuszony poważnie pomyśleć o sobie, porównać swoje skłonności, zdolności, indywidualno-psychologiczne cechy szczególne z wymaganiami zawodu, który mu najbardziej odpowiada. W ten sposób uczniowie klas starszych powinni wcześniej dobrze przeanalizować niektóre informacje o sobie, aby potem odpowiedzieć na pytania, a wypełnienie ankiety jest dla nich jednym z pierwszych poważnych kroków na drodze do wyboru zawodu. Badania przeprowadzono na wybranej grupie złożonej z 564 uczniów klas starszych miasta Chmielnicki i województwa chmielnickiego, do której weszło 255 (45%) uczniów klas 9., 141 (25%) uczniów klas 10. i 166 (30%) uczniów klas 11. W ankietowaniu uczestniczyli uczniowie szkół ogólnokształcących i szkół nowego typu.

46,5% przepytanych uczniów klas starszych obrało sobie zawód, ale nie są pewni swojego wyboru, 32,2% obrało sobie zawód, 21,3% nie obrało zawodu. Interesujące jest porównanie odpowiedzi na pytanie: „Czy zdecydowaliście się, jaki zawód wybrać?” uczniów dwóch liceów. W jednym liceum ankietowani byli uczniowie klas 9., a w drugim — uczniowie klas 11., to znaczy, absolwenci, którym pozostało jeszcze kilka miesięcy do zakończenia szkoły. Porównanie takie jest możliwe dzięki temu, że obydwa licea należą do szkół nowego typu i znajdują się w granicach nowego miasta. Oczywiście, należy uwzględnić określony relatywizm tego porównania, dlatego że licea jednak są różne, to znaczy profile i warunki kształcenia w nich odpowiednio się różnią.

Z tabeli 1 wynika, że liczba uczniów, którzy nie wybrali sobie zawodu w klasie 11., jest znacznie mniejsza, niż w klasie 9. Liczba uczniów, którzy zawód już wybrali, ale nie są pewni swojego wyboru, jest identyczna w klasach 9. i 11. i wynosi praktycznie połowę ankietowanych.

Podstawowa motywacja wyboru zawodu przez uczniów klas starszych, którzy brali udział w ankiecie, jest następująca:

- zgodność zawodu z zainteresowaniami;
- możliwość szybkiego osiągnięcia dostatku materialnego;
- możliwość stałej komunikacji z ludźmi;
- twórczy charakter pracy.

Tabela 1. Wyniki ankiety uczniów klas 9. i 11.

Klasa	9 klasa	11 klasa
Liczba	95 osób	113 osób
Odpowiedzi:		
Tak, ale nie jestem pewien	49,5%	49,6%
Tak	32,2%	43,4%
Nie	18,3%	7%

Analiza czynników, które mają wpływ na samookreślenie zawodowe uczniów klas starszych, pozwala wyróżnić dwa podstawowe — własną decyzję o wyborze zawodu oraz rady rodziców i rodziny na ten temat. Wpływ wychowawców klas, psychologów – konsultantów, informacji ośrodków zatrudnienia, punktów orientacji zawodowej, to jest on, niestety, prawie niezauważalny.

Spośród przyczyn, z powodu których wyboru zawodu w momencie ankietowania nie dokonano, najczęściej uczniowie wymieniali następujące: „uważam, że mam jeszcze czas na przemyślenie tego zagadnienia” (52,5% uczniów nie wybrało zawodu); „nie mam możliwości uzyskania informacji na temat pracy i warunków pracy w odniesieniu do różnych zawodów” (17%); „nie mam pewności, że ten lub inny zawód będzie prestiżowy w najbliższym czasie” (15%); „niewystarczająca wiedza na temat swoich możliwości, skłonności, zdolności” (15%).

Jak widać z wyników, rozpowszechnioną przyczyną niewybrania zawodu — jest zbyt dużo czasu na przemyślenie różnych wariantów. Z jednej strony, większość rzeczywiście dysponuje jakimś czasem, ponieważ tylko jedna trzecia ankietowanych uczniów klas starszych kończy szkołę, reszta ma jeszcze rok lub dwa na rozwiązanie problemu wyboru zawodu. Z innej strony, istnieje tu określone niebezpieczeństwo, przed którym przestrzegał I.S. Kon: jest to przeciąganie i odkładanie przez uczniów klas starszych samookreślenia zawodowego w związku z brakiem wyraźnych i stałych zainteresowań. „Przeciąganie to często łączy się z ogólną niedojrzałością, infantylnością zachowania i orientacji socjalnych młodego człowieka, co jest całkiem zrozumiałe, jeżeli przypomnimy sobie, że samookreślenie zawodowe — jest to jeden z podstawowych komponentów dorostania i stabilnego obrazu »Ja« (5, 199–200).

Wyjaśniając, które zawody wybierają sobie uczniowie jako przyszłą działalność, otrzymaliśmy listę 50 zawodów. Należy zaznaczyć, że lista zawodów, które są w aktywny sposób obecne w świadomości uczniów klas starszych, jest całkiem niewielka. Do dziesiątki najczęściej wybieranych zawodów trafiły następujące

zawody: sprzedawca, prawnik, lekarz, tłumacz, ekonomista, wojskowy, księgowy, menedżer, adwokat, programista (listę zawodów zaaranżowano według stopnia częstotliwości wyboru).

Za najbardziej prestiżowe zawody ankietowani uczniowie klas starszych uważają następujące: prawnik, lekarz, menedżer, adwokat, bankier, tłumacz, ekonomista, programista, księgowy, biznesmen, wojskowy, sprzedawca (dana lista została również zaaranżowana na podstawie częstotliwości wyboru).

Porównanie dwóch wymienionych list zawodów wskazuje, że wszystkie zawody, które uczniowie wybierają dla swojej przyszłej działalności, należą do najbardziej prestiżowych, ich zdaniem, zawodów. Dlatego możemy wyciągnąć wniosek, że prestiż zawodu jest istotnym czynnikiem samookreślenia zawodowego uczniów klas starszych.

Za pociągające sfery działalności zawodowej uczniowie uważają prawo, finanse, środki masowej informacji, informatykę, ochronę zdrowia i rzemiosło wojskowe. Do sfer działalności zawodowej, które nie są pociągające dla uczniów, należą: budownictwo, żywienie zbiorowe, rolnictwo, przemysł, komunikacja, usługi.

Wyniki naszych badań pozwalają przypuszczać o niewystarczającym poinformowaniu uczniów klas starszych odnośnie obiektywnych i subiektywnych warunków wyboru zawodu. Więcej niż połowa ankietowanych uczniów oceniła swoją wiedzę na temat pracy i warunków pracy w wybranym zawodzie, wymagań zawodu, zapotrzebowania na specjalistów wybranego zawodu i perspektywy zatrudnienia w przyszłości jako niewystarczającą lub zerową. Niewiele większe okazało się poinformowanie o uczelniach, w których można zdobyć wykształcenie w wybranym zawodzie (71% uczniów wie, gdzie można zdobyć wybrany zawód). 72% ankietowanych odczuwa potrzebę dokładniejszej konsultacji związanej z wyborem zawodu z przedstawicielem wybranego zawodu, 52% potrzebuje konsultacji prawnika, 26% życzy sobie konsultować się z tego powodu z psychologiem – konsultantem zawodowym.

Samookreślenie zawodowe osobowości zawsze odbywa się na podstawie informacji. Strumienie informacji zawodowej przenikają wszystkie podsystemy orientacji zawodowej, łączą ich wpływy w jedną całość, w związku z czym informacja zawodowa staje się integralnym czynnikiem całego systemu orientacji zawodowej. Podzielamy pogląd B.O. Fedoryszyna i jego współpracowników, którzy uważają przeprowadzenie systemowej pracy związanej z informacją zawodową w szkole za niezbędny warunek samodzielnego i realistycznego wyboru zawodu (12). Poziom informacji, który obecnie uzyskują uczniowie w ramach programu dydaktyczno-wychowawczego, nie jest czynnikiem sprzyjającym świadomemu samookreśleniu zawodowemu. Dlatego niezależnie od zakresu wiedzy uczniów, potrzebują oni specjalnej informacji o kierunku orientacji zawodowej.

Informacyjne zabezpieczenie orientacji zawodowej w szkole, pozwoli, naszym zdaniem, na wykształcenie u uczniów klas starszych gotowości do samookreślenia zawodowego adekwatnego do ich zainteresowań, zdolności i do potrzeb rynku pracy.

Bibliografia

- Ananjew B.G., *Droga życiowa człowieka z — historia osobowości i podmiotu działalności. Wybrane prace z psychologii*, „Pedagogika” 1980, t. 1, s. 112–120.
- Bożowicz L.I., *Osobowość i jej kształtowanie w wieku dziecięcym*, „Proswieszczenie” 1968, s. 464.
- Ginsburg M.R., *Psychologiczna treść samookreślenia osobowościowego*, „Zagadnienia Psychologii” 1994, nr 3.
- Kostiuk G.S., *Wybrane prace z zakresu psychologii*, „Pedagogika” 1988.
- Kon I.S., *Psychologia wczesnej młodości*, „Proswieszczenie” 1989, s. 255.
- Klimow E.A., *Jak wybrać zawód*, „Proswieszczenie” 1990, s. 159.
- Klimow E.A., *Psychologia samookreślenia zawodowego*, Feniks, Rostow nad Donem 1996, s. 512.
- Kudriawcew T.W., Szegurowa W.J., *Analiza psychologiczna dynamiki samookreślenia zawodowego osobowości*, „Zagadnienia Psychologii” 1983.
- Kudriawcew T.W., Suchariew A.W., *Wpływ charakterystycznych cech szczególnych osobowości na dynamikę samookreślenia zawodowego*, „Zagadnienia Psychologii” 1985, nr 1.
- Priażnikow N.S., *Samookreślenie zawodowe w perspektywie kulturowo-oświatowej*, „Zagadnienia Psychologii”, „Proswieszczenie” 1996, nr 1.
- Rubinsztejn S.L., *Zagadnienia psychologii ogólnej*, „Proswieszczenie” 1976.
- System pracy proinformacyjnej z uczniami klas starszych* [w:] Fedoryszyn B.A., Karpilowskaja S.E., Mittelman R.I. i in., *Radziecka szkoła*, 1988, s. 176.
- Czebyszewa W.W., *Psychologiczne zagadnienia orientacji zawodowej uczniów*, „Zagadnienia Psychologii” 1971, nr 1.
- Szawir P.A., *Psychologia samookreślenia zawodowego we wczesnej młodości*, „Pedagogika” 1981, s. 96.